

FORORD

Fra jernalderens begynnelse 500 f.Kr. og fram til våre dager har jernet vært det dominerende materialet innen produksjon av våpen og redskaper. Gjennom jernalderen og middelalderen ble det benyttet myr-, sjø- og bergmalm til å framstille jern i Norden. Den førindustrielle jernproduksjonen i Norden har gjennom jernvinna sysselsatt tusenvis av mennesker, særlig i utmarksområdene. Jernet har bidratt til ansamling av rikdom og utvikling av maktsentra i tillegg til at det har vært et vesentlig grunnlag for handel.

Symposiet «Ovnstypologi og kronologi i den nordiske jernvinna» ble arrangert som en del av prosjektet «Jernvinna i Oppland». Dette prosjektet er et samarbeid mellom Oppland fylkeskommune, den regionale kulturminnemyndigheten, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo og de opplandsbaserte museene Gudbrandsdalsmuseet, Mjøsmuseet, Randsfjordmuseene og Valdresmusea. Målet med «Jernvinna i Oppland» er å bidra til en lokal og regional kunnskapsbygging – det vil si gi nye data til bruk i forskning og forvaltning – og en bedre og mer rasjonell forvaltning av kulturarven. I tillegg er det et mål med prosjektet å framskaffe nyansert kunnskap som er egnet for verdiskaping i Oppland basert på opplevelser og aktiviteter knyttet til førindustriell jernframstilling. Det er også et mål med prosjektet å drive aktiv og levende formidling av denne kulturarven gjennom museene og dessuten bidra til at det utveksles kunnskap i nasjonal, nordisk og europeisk kontekst. Sekretariatet for prosjektet ligger under Oppland fylkeskommune.

Bakgrunnen for «Jernvinna i Oppland» er at Oppland fylke er et av de sentrale områdene for forhistorisk og tidlighistorisk jernframstilling i Norge og Norden. Det er bevart et betydelig antall synlige kulturminner og spor etter jernframstilling fra jernalderen og middelalderen i store deler av fylket. At det befinner seg så mange kulturminner i dette området, kommer blant annet av at det er så store utmarksområder her, hvor befolkningen har hatt rik tilgang til myrmalm og trevirke. Det er et tidsspenn på 2000 år mellom de eldste kjente jernframstillingsplassene i Snertingdal i århundrene f.Kr. og jernproduksjonen som er historisk dokumentert i Nord-Gudbrandsdalen og Valdres på 1800-tallet. Gjennom alle disse årene har produk-

sjonsteknologien, samfunns- og eiendomsstrukturen, samferdselen og handelsveiene og dessuten styresettet endret seg, men tilvirking og bearbeiding av jern representerer like fullt en næring med kontinuitet.

Randsfjordmuseenes underavdeling Kittilbu Utmarksmuseum, som ligger i Gausdal kommune, er etablert i tilknytning til et av de sentrale områdene for forhistorisk og tidlighistorisk jernproduksjon i Norge. Det ble gjennomført omfattende arkeologiske utgravninger i området i perioden 1986–89. Bakgrunnen for utgravningene var vannkraftutbygging. De arkeologiske undersøkelsene ved Dokkfløy var banebrytende med hensyn til vår forståelse av omfang, teknologi og organisering knyttet til framstillingen av jern fra myrmalm i jernalder og middelalder, det vil si i perioden 500 f.Kr. til 1400 e.Kr. Senere har arkeologiske registreringer og undersøkelser i andre deler av fylket, som Snertingdal, Land, Toten, Tyinkryset, Beitostølen og Gudbrandsdalen, bidratt til å øke vår forståelse av jernvinna i et nasjonalt og et regionalt perspektiv.

Oppland, med sine omfattende utmarksområder, er godt egnet for studier av jernvinna og andre utmarks næringer fordi det her finnes store områder som er lite berørt av moderne, menneskelige inngrep og tiltak. Det gjør at kulturminnene er bevart i en god landskapskontekst samtidig som forskningen gis unike muligheter til å få fram en ny og bedre forståelse av menneskets økologiske og økonomiske tilpasning og dets bruk av ressurser i både et kort og et langt tidsperspektiv.

I løpet av middelalderen innføres masovnsteknologien, og på 1400- og 1500-tallet blir jernet i Oppland i hovedsak produsert ved jernverkene. Ved overgangen til jernverkstida og masovnsteknologien forsvinner grunnlaget for de teknologiske løsningene som jernvinna er basert på. Selv om det fremdeles i avgrensede områder blir framstilt jern fra myrmalm som en tilleggsnæring til jordbruket, blir den tradisjonelle jernvinna utkonkurrert av masovnsteknologien. Masovnsteknologien ved jernframstilling kom først i bruk i Lunner kommune, ved Grua, Hadelands jernverk, som trolig omfattet flere mindre produksjonssteder, og senere ved Hakadals verk og Lesja verk, hvor det ble

etablert jernverk på 1500- og 1600-tallet. Selv om jernverkstida markerer slutten på den århundrelange jernframstillingstradisjonen i utmarka, bidrar samtidig Hadelands bergverk og Lesja verk til å komplettere og understreke jernets betydning i utviklingen av opplandsamfunnet.

Symposiet har mottatt økonomisk støtte fra Nordisk kulturfond, Letterstedtska föreningen og Oppland fylkeskommune.

«Jernvinna i Oppland» opphørte som prosjekt 30. juni 2013 med et symposium på Kittilbu. Det er samtidig hyggelig å kjenne til at seminaret i 2009 er klargjort for trykking og vil foreligge høsten 2013.

Lillehammer, juni 2013

Ragnar Bjørnstad
Prosjektleder